

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.19>

ІНСТИТУТ ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ (ЦЕСІЇ) У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Миськів М.С.,
магістр права,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0004-0609-2986

Миськів М.С. Інститут відступлення права вимоги (цесії) у цивільному праві України: проблеми правового визначення та напрями вдосконалення.

Встановлено, що інститут відступлення права вимоги (цесії) є одним з ключових механізмів у зобов'язальному праві України, проте його регулювання в Цивільному кодексі має значні прогалини. Відсутність чіткого законодавчого визначення цесії спричиняє доктринальні суперечності щодо її правової природи – чи є вона самостійним правочином, чи результатом інших угод, що ускладнює кваліфікацію та веде до спорів. Історично цесія розвинулася з римського приватного права, долаючи обмеження ранніх форм передачі зобов'язань і ставши ефективним механізмом передачі прав.

Досліджено, що сучасна судова практика вирішує ці розбіжності, розглядаючи цесію як правовий результат інших договорів та підвищуючи правову визначеність. Важливим є чітке розмежування цесії від суміжних правових інститутів, зокрема факторингу, за критеріями предмета, мети, оплатності та суб'єктного складу. Необхідність законодавчого закріплення цих розмежувань визнається у Проєкті Концепції оновлення Цивільного кодексу України, що є важливим кроком до усунення правової невизначеності.

Проєкт Концепції також пропонує модернізацію інституту цесії, включаючи можливість відступлення майбутніх прав за умови їх ідентифікації, гармонізуючи українське законодавство з європейськими стандартами, зокрема з положеннями Проєкту Загальної схеми координат (DCFR). Передбачається перегляд обмежень щодо відступлення права вимоги у статті 515 ЦК, згідно з якими дозволено відступлення майнових прав за згодою боржника та обмежено передачу прав, нерозривно пов'язаних з особою кредитора.

Доведено, що для подальшого посилення захисту інтересів учасників та підвищення довіри до ринку вимог, доцільна імплементація додаткових положень європейського договірного права, зокрема DCFR. Це включає запровадження детальних гарантій цедента цесіонарію (щодо існування права, стабільності умов та захисту від подвійного відступлення), а також чітких правил щодо послідовного відступлення, де пріоритет визначається повідомленням боржника. Важливим є також закріплення принципу неможливості окремого відступлення акцесорного права.

Підкреслено, що незважаючи на прогрес у судовій практиці та запропонованих змінах до ЦК, правове регулювання цесії потребує подальшої системної модернізації. Комплексна імплементація європейських стандартів необхідна для повного захисту прав учасників, підвищення довіри до ринку вимог та ефективного функціонування інституту цесії в Україні.

Ключові слова: відступлення права вимоги, цесія, Проєкт Концепції оновлення Цивільного кодексу України, DCFR.

Myshkiv M.S. The institute of assignment of claim (cession) in Ukrainian civil law: problems of legal definition and directions for improvement.

It has been established that the institute of assignment of claim (cession) is one of the key mechanisms in the law of obligations of Ukraine, yet its regulation in the Civil Code has significant gaps. The

absence of a clear legislative definition of cession leads to doctrinal controversies regarding its legal nature – whether it is an independent legal transaction or a result of other agreements, which complicates qualification and leads to disputes. Historically, cession developed from Roman private law, overcoming the limitations of early forms of transfer of obligations and becoming an effective mechanism for the transfer of rights.

It has been researched that modern judicial practice resolves these discrepancies by considering cession as a legal result of other contracts, thereby increasing legal certainty. A clear distinction of cession from related legal institutions, particularly factoring, based on criteria of subject matter, purpose, onerousness, and composition of parties, is important. The necessity of legislative consolidation of these distinctions is recognized in the Draft Concept for Updating the Civil Code of Ukraine, which is an important step towards eliminating legal uncertainty.

The Draft Concept also proposes the modernization of the institution of cession, including the possibility of assigning future rights provided they are identifiable, harmonizing Ukrainian legislation with European standards, particularly with the provisions of the Draft Common Frame of Reference (DCFR). A review of restrictions on the assignment of claims in Article 515 of the Civil Code is envisaged, allowing the assignment of property rights with the debtor's consent and limiting the transfer of rights inextricably linked to the creditor's personality.

It has been proven that for further strengthening the protection of participants' interests and increasing trust in the claims market, the implementation of additional provisions of European contract law, particularly the DCFR, is expedient. This includes the introduction of detailed warranties from the cedent to the cessionary (regarding the existence of the right, stability of terms, and protection against double assignment), as well as clear rules regarding successive assignments, where priority is determined by notification to the debtor. The consolidation of the principle of impossibility of separate assignment of an accessory right is also important.

It is emphasized that despite progress in judicial practice and proposed amendments to the Civil Code, the legal regulation of cession requires further systemic modernization. Comprehensive implementation of European standards is necessary for the full protection of participants' rights, increasing trust in the claims market, and the effective functioning of the institution in Ukraine.

Key words: assignment of claim, cession, Draft Concept for Updating the Civil Code of Ukraine, DCFR.

Постановка проблеми. Інститут відступлення права вимоги (цесії) займає ключове місце в системі цивільного права України, забезпечуючи обіг майнових прав та динаміку зобов'язальних відносин в цивільному обороті. Однак його правова регламентація в Цивільному кодексі України відстає від потреб сучасної цивільної практики та європейських стандартів. Відсутність законодавчого визначення поняття цесії призводить до доктринальних суперечностей щодо її правової природи: чи є вона самостійним правочином, чи лише правовим результатом інших угод (наприклад, купівлі-продажу). Ця невизначеність породжує здійснення помилок учасниками правовідносин щодо відступлення права вимог, зокрема щодо кваліфікації договорів,

Додаткові складнощі створює відсутність закріплених критеріїв розмежування цесії від суміжних інститутів, зокрема факторингу, що також спричиняє помилки при укладанні угод та оспорюванні їх дійсності. Необхідність гармонізації українського законодавства з європейськими актами, викликає потребу в оновленні норм щодо обмежень відступлення прав вимоги, врегулювання передачі майбутніх прав та запровадження гарантій для цесіонаріїв. Відсутність чітких механізмів захисту від ризиків (наприклад, подвійного відступлення) підвищує витрати сторін та знижує довіру до інституту в цілому.

Метою дослідження є проаналізувати сучасний стан правового регулювання цесії в Україні, виявити ключові проблеми та обґрунтувати напрями його вдосконалення з урахуванням європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій демонструє, що дослідження інституту відступлення права вимоги було предметом системного аналізу у сучасній цивілістиці. Значну увагу окремим аспектам даного інституту було приділено у наукових працях таких вчених як: Є. Рябонь, Н. Коваленко, В. Пушай, О. Кот, І. Спасібо-Фатеева, Д. Трут та ін.

Виклад основного матеріалу. Походження відступлення права вимоги як форми заміни кредитора у зобов'язаннях сягає глибин римського приватного права. Так, спочатку зобов'язання

розглядались як суто особисті відносини. Як вказується у Дигестах Юстиніана, винятком був перехід права вимоги до спадкоємця, «Non solet stipulatio semel cui quaesita ad altum transire nisi ad heredem» (D. 7.1.25.2.).

Подальший розвиток Римської держави та римського права призвів до створення першої договірної форми передачі зобов'язань, що полягало в оновленні зобов'язання і отримало назву новації (novatio). Однією з підстав для новації була заміна його суб'єктів – делегація (delegatio) [1, с. 166].

Заміна кредитора відбувалась через отримання усної згоди від боржника на виконання обов'язку перед новим кредитором, після чого угода вважалась укладеною. Нове зобов'язання містило такий самий зміст, як і старе, проте вже мало нового суб'єкту з боку активної сторони [2, с. 60].

У зв'язку з недоліками, які пов'язані з механізмом делегації, зокрема, необхідність співпраці боржника для успіху укладення угоди, а також з метою забезпечення нового кредитора правами та гарантіями на рівні з первісними правовідносинами, римське право закріпило інститут цесії (cessio). Цесія розглядалась як вид двостороннього договірної відступлення права вимоги, за яким первісний кредитор (цедент) передавав своє право новому кредитору (цесіонарій). Як свідчать Дигести Юстиніана, цесія часта мала платний характер (D. 46.1.36).

Сучасне українське цивільне законодавство, успадкувавши римські засади інституту відступлення права вимоги (цесії), закріплює її як одну з підстав для заміни кредитора (ст. 512 Цивільного кодексу України (надалі – «ЦК»)) [3]. Проте законодавцем не було закріплено чіткого визначення цесії, у зв'язку з чим особливої уваги заслуговує дослідження її правової природи. Сучасні підходи українських цивілістів щодо визначення правової природи цесії можна розділити на дві групи.

З одного боку, цесія розглядається як самостійний правочин (Н. Коваленко, В. Пушай), аргументуючи це наявністю ознак, які відповідають ознакам правочину, таких як: двостороннє волевиявлення, консенсуальний характер угоди, можливість безоплатності, а також притаманності абстрактного та розпорядчого характеру [4, с. 182].

З іншого боку, цесія розглядається як правовий результат правочину (договору) про передачу прав (О. Кот, І. Спасибо-Фатєєва). Прихильники цього підходу підкреслюють, що сучасне законодавство, дозволивши обіг майнових прав, усунуло потребу в окремому договорі цесії. Факт заміни кредитора виникає автоматично як результат укладення та виконання правочину, спрямованого на передачу цього права (правочину купівлі-продажу, дарування прав та ін.) [5, с. 14]. Норми про відступлення права вимоги розглядаються лише як додаткові спеціальні правила, що супроводжують такий основний правочин і мають над ним пріоритет [6, с. 27].

Доктринальні суперечності щодо правової природи цесії знайшли вирішення в судовій практиці, де Велика Палата Верховного Суду у постанові від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20 підтримала підхід щодо цесії як правового результату інших правочинів, зазначивши наступне: «Відступлення права вимоги може здійснюватися на виконання різних зобов'язальних договорів... зокрема, на підставі договору купівлі-продажу, дарування, міни... відступлення права вимоги може відбуватись і на підставі договору факторингу. Правова природа відповідного договору незалежно від його назви визначається виходячи зі змісту прав та обов'язків сторін договору» [7]. Ця правова позиція була вже неодноразово викладена і в інших постановках Верховного Суду, зокрема від 17.01.2025 у справі № 759/20557/20, від 14.02.2024 у справі № 761/46622/19, від 29.01.2024 у справі № 686/7681/17 [8, 9, 10].

Необхідність відмежування цесії від конкретних цивільно-правових конструкцій щодо переходу прав було також неодноразово розглянуто українськими судами. Найчастіше учасники правовідносин помиляються в розмежуванні цесії та факторингу. З огляду на це, Верховний Суд окреслив три критерії відмінностей між цими двома правовими категоріями:

- предмет – факторинг обмежується грошовими вимогами, цесія не містить обмежень щодо предмету (окрім переліку зобов'язань зазначених в статті 515 ЦК, в яких заміна кредитора не допускається);
- мета – факторинг спрямований на фінансування, цесія на безпосередню передачу права;
- оплатність – факторинг завжди платний, цесія може бути безоплатною [11].

Додатковим критерієм для диференціації даних двох категорій є суб'єктний склад. За факторингом фактором може бути лише спеціальна установа (банк або інша фінансова установа, уповноважена здійснювати факторингові операції). У свою чергу цесія не має суб'єктних обмежень [12].

Про важливість розрізнення цесії та факторингу також зазначають автори Проекту Концепції оновлення Цивільного кодексу України (надалі – «Проект Концепції»), пропонуючи законодавчо закріпити їх розмежування. Зокрема, автори наголошують на не завжди правильну кваліфікацію судами цих правових моделей, що призводить до оспорювання та визнання недійсними договорів про відступлення права вимоги [13, с. 36].

Окрім зазначеної вище зміни, Проект Концепції також передбачає ряд інших змін до інституту цесії в ЦК. Варто відзначити, що при написанні Проекту Концепції його автори брали до уваги Проект Загальної схеми координат (Draft Common Frame of Reference) (надалі – «DCFR») та Принципи європейського договірної права, які є уніфікованими актами договірної права в Європейському Союзі та мають силу «м'якого» права. Даний аспект є важливим при здійсненні процесу модернізації українського цивільного законодавства, оскільки він має відбуватись з урахуванням процесу євроінтеграції нашої держави, а отже і необхідно здійснювати відповідні дії з адаптації вітчизняного законодавства до принципів та концептів Європейського Союзу.

Так, однією із запропонованих змін є необхідність закріпити на законодавчому рівні можливість відступлення прав, що виникнуть у майбутньому, так звані «недозрілі права». Ця зміна відповідає положенням DCFR, яка, однак, конкретизує можливість такої передачі, за умови наявності та визначеності (ідентифікованості) переданого права, тобто права, щодо якого укладено договір відступлення. (п. 1 ст. III.-5:106) [14, с. 259].

Така умова узгоджується з вітчизняною судовою практикою. Так, у постанові Верховного Суду від 24.04.2018 у справі № 914/868/17 було зроблено висновок про відсутність законодавчої заборони на відступлення майбутніх вимог. Однак, як зазначив суд, передача в рамках правочину неконкретизованих вимог, у тому числі майбутніх, призводить до визнання такого договору неукладеним через відсутність згоди сторін щодо його предмету або його неналежної індивідуалізації [15].

Ще однією пропозицією Проекту Концепції є внесення змін до статті 515 ЦК, що стосується обмежень щодо відступлення права вимоги. Аналіз чинної редакції статті вказує на неможливість заміни кредитора в особистих зобов'язаннях. Зміни пропонують дозволити відступлення майнових прав, якщо це не зашкодить боржнику та за його згодою. Одночасно планується законодавчо обмежити відступлення окремих прав вимоги пов'язаних з особою кредитора [13, с. 35-36]. Хоча Проект Концепції не наводить прикладів таких обмежень, ймовірно, вони стосуються деліктних зобов'язань.

Слід також проаналізувати інші норми DCFR, які не були висвітлені авторами Проекту Концепції, однак їх імплементація могла б суттєво вдосконалити інститут цесії в українському цивільному законодавстві.

Одним із таких аспектів є положення стосовно гарантій, які цедент надає цесіонарію при відступленні права вимоги. Ці гарантії необхідні для захисту інтересів цесіонарія та забезпечення його очікуваної вигоди від угоди. У разі, якщо в правочині між сторонами відсутні відповідні норми, то ст. III.-5:112 DCFR встановлює такі гарантії зі сторони цедента:

- Гарантія наявності та передаваності права: право вимоги існує (або виникне) на момент цесії; цедент має право його відступити; право не обмежене зустрічними вимогами боржника до цедента чи іншими запереченнями.
- Гарантія незмінності розкритих умов: умови базового договору, про які цедент повідомив цесіонарія, не змінювалися та не мають прихованих домовленостей, що можуть зашкодити цесіонарію.
- Гарантія стабільності первинного договору: договір, з якого випливає право вимоги, не може бути змінений без згоди цесіонарія, окрім випадків, передбачених угодою про цесію, або змін, здійснених добросовісно та розумно прийнятних.
- Гарантія проти подвійного відступлення: цедент зобов'язується не відступати те саме право повторно, що може призвести до пріоритету іншої особи перед цесіонарієм.
- Гарантія передачі супутніх прав: цедент зобов'язаний передати цесіонарію будь-які забезпечувальні права, пов'язані з основним правом вимоги, або надходження від них [14, с. 260-261].

Мета цих гарантій – захистити цесіонарія від ризиків, пов'язаних з недійсністю або обмеженістю переданого права, зменшенням його вартості через зміну базових договірних умов чи наявністю прав третіх осіб.

DCFR встановлює спеціальні правила для випадків послідовного відступлення одного права вимоги кільком цесіонаріям (ст. III.-5:121). Ключовим для визначення пріоритету є час офіцій-

ного повідомлення боржника. Пріоритет надається тому цесіонарію, про передачу права якого боржника було інформовано першим, за умови, що цей цесіонарій не знав і не міг знати про попередні відступлення на момент укладання своєї угоди [14, с. 265]. Як наслідок, боржник вважається таким, що належним чином виконав зобов'язання, сплативши особі, першій повідомивши йому про цесію, навіть за наявності конкуруючих вимог інших цесіонаріїв. Він не зобов'язаний розслідувати законність усіх претензій [16, с. 1094].

Якщо в результаті такого виконання перший (попередній) цесіонарій не отримує належного йому виконання, відповідальність за його збитки несе cedent, оскільки саме його дії (повторне відступлення) призвели до порушення гарантії проти подвійного відступлення. Додатково, якщо цесіонарій, який отримав платіж, знав або повинен був знати про існування попередньої цесії, перший цесіонарій має право вимагати від нього повернення отриманого на підставі принципу безпідставного збагачення [16, с. 1094].

Варто також відзначити положення DCFR щодо заборони окремого відступлення акцесорного права від основного зобов'язання, яке воно забезпечує [14, с. 259]. Це пов'язано з похідною природою акцесорного права, адже його існування та дійсність повністю залежать від основного права. Оскільки акцесорне право не має самостійного значення без основного зобов'язання, то його окрема передача є непрактичною.

Подібний висновок було також викладено у інформаційному листі Вищого господарського суду України від 07.04.2008 р. № 01-8/211 «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України». Так, судом було вказано, що субсидіарні права не можуть бути відступлені самостійно без одночасної передачі основних прав за зобов'язанням [17].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного, можна зазначити, що законодавчі норми, закріплені в ЦК, не повною мірою регулюють правовідносини щодо відступлення права вимоги. У зв'язку з цим, певної ясності щодо спірних питань вносить судова практика. Так, Верховний Суд чітко визначив цесію як правовий результат інших договорів, що відображає перехід до функціонального розуміння правочинів та підвищує правову визначеність. Судова практика також встановила вичерпні критерії для розмежування цесії та факторингу, що є критично важливим для уникнення помилкової кваліфікації та забезпечення стабільності комерційних відносин.

Проект Концепції оновлення Цивільного кодексу України демонструє прагнення до подальшої модернізації, інтегруючи європейські стандарти та принципи, зокрема щодо можливості відступлення майбутніх прав та уточнення обмежень. Це свідчить про необхідне узгодження українського законодавства з європейським правовим полем, що є важливим при процесі вступу до Європейського Союзу. Подальше вдосконалення інституту цесії може бути досягнуто шляхом імплементації додаткових положень DCFR, таких як детальні гарантії cedenta, чіткі правила для послідовних відступлень, а також неможливість окремого відступлення акцесорних прав. Ці кроки посилять захист цесіонарія, підвищать довіру до ринку вимог та забезпечать більшу правову визначеність, сприяючи ефективному функціонуванню цивільного обороту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябоконь Є.О. Римська делегація та її значення у становленні інституту правонаступництва у зобов'язаннях. *Часопис цивілістики. Науково-практичний журнал*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2018. № 29. С. 165–172.
2. Zimmermann R. *Stipulatio alteri, agency and cession. The law of obligations : Roman foundations of the civilian tradition*. Oxford ; New York : Oxford University Press, 1996. Chapter 2. P. 34–67.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.07.2025).
4. Пушай В.І. До питання про способи заміни осіб у зобов'язаннях. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 180–183.
5. Спасибо-Фатеева И.В. Правовая природа цессии. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1998. No 11. С. 13–18.
6. Kot O. The institute of assignment of the right of demand (cession) in the contractual regulation of private law relations in Ukraine. *New Ukrainian Law*. 2021. № 1. С. 22–31.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 вересня 2022 р. у справі №910/16579/20. URL: https://opendatobot.ua/court/107140913-37df0fae107419e070e723d74d0809d4?_gl=1*1xha9js*_

- ga*ODI5NjIwNjg5LjE2NDA3MTUyMTM.*_ga_0SS0PS3NLJ*czE3NTI4Mzg3NDIkbzI0NCRnMSR0MTc1MjgzODc3MCRqMzlkbdAkaDA. (дата звернення: 18.07.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 17 січня 2025 р. у справі № 759/20557/20 – URL: https://opendatabot.ua/court/125326115-cbf4d5fad7b3c01cf3efedb1caf62c2c?_gl= 1*1o7mjx3*_ga*ODI5NjIwNjg5LjE2NDA3MTUyMTM.*_ga_0SS0PS3NLJ*czE3NTI4Mzg3NDIkbzI0NCRnMSR0MTc1MjgzODc3MCRqMzlkbdAkaDA. (дата звернення: 18.07.2025).
 9. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2024 р. у справі № 761/46622/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624245> (дата звернення: 15.07.2025).
 10. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2024 р. у справі № 686/7681/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116731655> (дата звернення: 15.07.2025).
 11. Постанова Верховного Суду від 03.06.2020 у справі № 916/1410/19 18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89625064> (дата звернення: 15.07.2025).
 12. Чим відрізняється факторинг від цесії – думки суддів та науковців. Газета «Закон і Бізнес». Законодавство, влада, права людини. URL: <https://zib.com.ua/ua/155798.html> (дата звернення: 18.07.2025).
 13. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
 14. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll Munich: Sellier, European Law Publishers, Outline Edition, 2009. P. 644.
 15. Постанова Верховного Суду від 24 квітня 2018 р. у справі № 914/868/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73730399> (дата звернення: 16.07.2025).
 16. Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR) / ed. by Study Group on a European Civil Code., Research Group on the Existing EC Private Law. P. 4795. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf (дата звернення: 16.07.2025).
 17. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 07 квітня 2008 р. № 01-8/211. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SD080085> (дата звернення: 17.07.2025).